

A CSEHSZLOVÁK ÁLOM¹

A cseh probléma: Csehszlovákia

Hazám, Csehszlovákia, az egyetlen szellemi haza, amelyet egyáltalán a magaménak mondhattam, mindenekelőtt egy álom volt. Egy csodálatos álom az emberek között újjáépített igazságosság és egyenlőség hazájáról, amelyben az állampolgárság és a hűség az etnikai identitás és a nyelv fölötti elvekre épül. Egy olyan szédítő álom, amelyért sokan haltak meg mindkét világháborúban, a náci és kommunista haláltáborokban vagy a bitófán. Egy álom, amely viszont – sajnálatos módon – soha nem vált valóra.

Ma, száz évvel 1918 után, az egykori Csehszlovákia területe három, etnikailag meghatározott állam része teljes, illetve valós emlékezet nélkül. Vajon mi értelme volt lerombolni a Közép-Európában századokon át épített, az első világháború előtt gyorsan demokratizálódó, több nemzetből alkotott Osztrák–Magyar Monarchiát, avagy milyen hozzáadott értékkel bírt a mintaszerűen működő gazdasági, jogállami és közlekedési rendszer szétverése?

A modern, cseh nyelvű elitek, amelyek az ipari forradalomra adott válaszként sarjadtak ki, elutasították azt a képet, miszerint a

történelem összefüggő egészet alkot. A „nemzetébresztők” nemzedéke céltudatosan alkotta meg az egy nemzet történelmének narratíváját, egy olyan képet alakított ki, mintha a történelmi Cseh Királyság egész területe egyetlen nyelvi egységet képezett volna. E pontatlanság ikonikus műve František Palacký *A cseh nemzet történelme Csehországban és Morvaországban* című munkája. A nemzeti „ébresztők” és „felvilágosítók” a nemzet társadalmi életét egy szűkös mezőn jelölték ki, alapvetően kulturális alapon, mint ami a feltételezett „történelmi jog” és a nyelvi kizárólagosság védelmét nyújthatja, anélkül hogy megtárgyalták, illetve meghatározták volna mindezeknek a jövőre érvényesíthető, modern és széles körű értékvonatkozásait. Ennek a megközelítésnek azonban volt egy alapvető gyengéje: tudatosan kizárta a regionalitás kontextusát, holott ennek évszázadokon át pontosan az egy államban élő, többnyelvű etnikumok és kultúrák együttélése volt az alapvető értelme és célja.

A 19. század folyamán a cseh politikai önértelmezés éppenséggel külső hatásra, az újonnan egyesülő német nemzet nyomására fejlődött ki. A cseh közegben a nyelviileg meghatározott kollektív ön-központúság megerősödésével a történelmileg kialakult Osztrák–Magyar Monarchia regionalitása megszűnt az általános civilizációs és demokratikus fejlődés előnyeit és értékeit nyújtó modellként létezni. Ez az információ áramlásának és a kölcsönös megismerés terének beszűkülését eredményezte, amely kezdettől fogva és több nemzedékre kihatóan legyengítette a társadalmi, illetve politikai életet. Fegyelmbe véve az átlag cseh közösségek egzaltált közhangulatát, illetve a bécsi establishment pillanatnyi hajthatatlanságát, a kiegyezésre vagy bárminemű kompromisszumra nem volt semmi esély. Mindeközben a kultúra megszűnt a művelt fők emelkedettebb terének lenni, ugyanakkor egész Európában a „nemzeti érdekek” tömegpolitikájának beszűkült médiumává vált, ami szükségszerűen a nemzetek közti konfrontációt vonta maga után. Nem maradt más, mint várni a konfliktusokra.

¹ A *Přítomnost* című folyóirat által kezdeményezett körkérdés témája: *A nemzet feltalálása – 100 év. Jan Urban esszéje három részletben jelent meg.*

El sem tudta képzelni senki, hogy az 1914 nyarán kitört osztrák–szerb háború egy egészen új keletű, globális jelenséggé nő ki magát, hogy az államosított gazdaságok, a teljes mobilizációk, a végrehajtó hatalom kezén összpontosuló totális hatalmak és a mindent eluraló gyűlöletpropaganda-gépezetek konfliktusává terebélyesedik. A háború mindent megváltoztatott. Az 1918-as béke a legcsekélyebb mértékben sem hozott megnyugvást – a háború folytatódott, csupán más eszközökkel. A legyőzöttek a békefeltételeket szerfelett igazságtalannak tartották, a győztes hatalmak pedig semmit sem tettek a kontinens gazdasági és társadalmi stabilitásának újrateemtése érdekében. A vereség hatására a monarchiák Oroszországban, Németországban és az osztrák–magyar államban összeomlottak, és nem parlamentáris demokráciák váltották fel őket, hanem csak további erőszakos konfliktusok, gazdasági visszaesés és autoritárius rezsimek, ami semmi jót nem hozott a demokrácia és béke megteremtése terén.

Elképzelte állam

Csehszlovákia mint állam fogalma a háború idején egy kicsiny emigrációs csoport mintegy intellektuális konstrukciójaként alakult ki (közülük csupán ketten vettek részt a politikában, bécsi parlamenti képviselőként), tekintet nélkül a környező világ számára is kiszámítható, stabil és *pozitív* politikai tartalomra: voltaképpen mint a világválság egy adott pillanatában megjelenő, nem önszennyezeti konszenzuson alapuló, a társadalom által meg nem vitatott s végül felülről lefelé megvalósított képzetet kell megértenünk. Először 1915 karácsonyán kelt levelében írta Milan Rastislav Štefánik a francia miniszterelnöknek, Briand-nak: „Az Osztrák–Magyar Monarchia északi területén élő tízmillió szláv fordul segítségért a szövetséges hatalmakhoz, politikai és gazdasági felszabadulásuk kérésével.” (A korra vonatkozó adatok szerint legfeljebb nyolc és fél millió cseh, szlovák, lengyel és ruszin lakosságról beszélhetünk. Az adatok átfestése az antant és az újságírók számára Štefániknak – és különösen

Edvard Benešnek – bevett és tökéletes mértékben elfogadható módszernek számított.)

A szövetségesekkel folytatott tárgyalásokon a Masaryk körül tömörülő maroknyi cseh és szlovák emigráció briliáns improvizációi és hallatlan erőfeszítései során egyre inkább támaszkodhatott tárgyaló feleinek a közép-európai valóság vonatkozásában alig hihető tájékozatlanságára, csakúgy, mint Németország és a Monarchia megalázására irányuló eltökéltségükre. A radikalizálódó Masaryknak, aki egyébként kezdetben még Közép-Európa „svájci mintájú föderalizációjáról” álmodott, végül már sikerült a maga céljai szerint kiforgatnia Thomas Woodrow Wilson 1918. januári, alapvetően észszerű javaslatát, amely „az Osztrák–Magyar Monarchia nemzeteinek autonóm fejlődéséhez a kedvező feltételek megteremtését” ajánlotta. Ám végül, az első világháborút követően nem a nagyszabású béke eszméje diadalmaszkodott, hanem a vesztesekkel szembeni leg-radikálisabb követelések taroltak. Egy ilyen zaklatott állapotban megalapítani egy teljes mértékben újonnan „kitalált” „nemzeti” államot egy sohasem létezett csehszlovák nemzet számára – amely a céltudatosan kialakított elmélet szerint a csehek és a szlovákok két ágából áll össze – legalábbis kockázatot jelentett. A csehszlovák Nemzeti Tanács [nem tévesztendő össze az 1939 után megalakult Csehszlovák Nemzeti Tanáccsal – *a ford.*] 1918. október 28-án kikiáltotta a „csehszlovák nemzet” újdonsült államát, mintha nem akarta volna észrevenni, hogy a cseh németesség Cseh- és Morvaország lakosságának kerek 33 százalékát, a magyarok Szlovákiában 22 százalékát, Kárpátalján 17 százalékát tették ki. Sietős volt a dolguk, és nyomást gyakorolt rájuk az is, hogy egy héttel korábban a cseh országok német küldöttei – hivatkozva Thomas Woodrow Wilson 14 pontjára és a nemzetek önrendelkezési jogára – kikiáltották a Német Ausztria Köztársaságot, amely négy cseh- és morvaországi „szudéta kantont” is magába foglalt. A győztes hatalmak természetesen nem fogadták el az ilyen irányú követeléseket, ugyanakkor mindenben kedveztek a csehszlovák állam tervének.

Mindenekelőtt Tomáš Garrigue Masaryk, az új állam elnöke volt tisztában az új állam ellentmondásosságával. Nyomban az emigrációból való visszatérése utáni napon, 1918. december 22-én beszédet tartott (kisebb részét szlovák nyelven) a prágai Várban *A Nemzetgyűlés küldetése* címmel, amelyben említést tett „német honfitársainkról” is. Ugyanakkor az ország egysége jöttányi engedmény nélkül „mint közös hazánk” szerepelt beszédében. „Az amerikai köztársaság inkább vállalta a polgárháborút, semmint hogy elszakadni engedte volna a Délt. Mi sem fogjuk megengedni a vegyes északunk elszakadását. A valódi demokratikus önrendelkezés kiépítésével adott a megfelelő eszközünk a nemzetiségi kérdések megoldására.” Másnap meglátogatta a Német Színházat, ahol szintúgy a „közös hazánkról” beszélt. Ám alig pár hónappal később, 1919 márciusában, a Legfelső Bíróság már úgy ítélt, hogy „a nemzetállamnak jogában áll érvényre juttatnia nemzeti karakterét, amivel szemben a kisebbségek nem követelhetik, hogy nemzeti és különösen nyelvi tekintetben teljeskörűen és alapvető értelemben a csehszlovák nemzet egyenrangú tagjának tartassanak”. Tehát valójában a béke megőrzésének, illetve az újabb konfliktusok lehetőségének szemszögéből nézve Csehszlovákia megjelenésével további etnikai konfliktusok lehetősége nyílt meg.

Csehszlovákia mint cseh probléma

Amikor Hubert Gordon Schauer 1886-ban rákérdezett a cseh nemzeti politika értelmére („Két kérdésünk van”), kifejtette, hogy „az erkölcsi hivatás tudata nélkül nemzet nem lehetséges”, és feltette a kérdést: „Vajon mi volna a mi feladatunk az emberiség történelmében?” Hasonlóképpen „morális kérdésként” tette mérlegre a cseh kérdést utóbb Tomáš Garrigue Masaryk is. Kevésbé filozofikus módon, ám annál elnagyoltabban és naivabb módon kezelték a kérdést a széles körben népszerű cseh pánszlávizmus képviselői, illetve az orosz imperializmus idealizálói.

Ilyen légkörben és mintegy felülről alapították meg Csehszlovákiát, mint egy „elkép-

zelt” államot, amely valamennyi szomszédja és saját lakossága legalább felének akarata ellenére jött létre. Németország, Ausztria vagy Magyarország egy pillanatig sem érezte úgy, hogy ez a megoldás noha fájdalmas, mégis demokratikus és igazságos megoldás volna, amely mintegy megvalósítja „az Osztrák–Magyar Monarchia északi részein élő tízmillió szláv lakosság” emancipációs törekvéseit. A jelzett országok inkább úgy érzékeltek, hogy Csehszlovákia pusztán a nagyhatalmak és elsősorban Franciaország által kikényszerített eszköz, amely így mintegy francia csendőrként ellenőrizheti a Közép-Európa rákényszerített és igazságtalan béke megvalósítását. Ezt az érzést erősítette már az olasz, majd francia hadvezetés és tanácsadók jelenléte Szlovákiában és Kárpátalján a magyar katonai egységek és intézmények kiszorítása során. Ezután Franciaország átvette az új csehszlovák hadsereg, annak vezérkara és a katonai akadémia kiépítése fölötti ellenőrzést. Lengyelországnak szintén gondot okozott, hogy bizalmat építsen ki az új állam iránt, amely egy rövid „hétnapos” háborúval igyekezett a Těšín körül meghúzendó új határ kérdését s ezzel egy jelentékeny terület hovatartozását „megoldani”, amely állam ugyanakkor elvágta a létfontosságú utánpótlási vonalakat Varsó felé, amikor a lengyel területet bolsevik katonai támadás érte. Az új állam területének egy részét, ahol a többséget több mint félezer éve német ajkú cseh lakosság alkotta, amely elutasította Csehszlovákia egyoldalú kikiáltását, végül több tucat halálos áldozatot követelő katonai beavatkozással kellett pacifikálni. A földreform, amelynek során az állam kezére játszották az addigi egyházi vagy nagybirtokosi tulajdonban álló földeket, szándékosan egyenlőtlen elbánnásban részesítette a csehszlovákiai németeket és magyarokat. Ráadásul a négy szomszédos ország egyike sem nézhette lelkesen az új állam egyértelmű és nyílt franciabarát politikáját, amelyet a külügyminiszter Edvard Beneš képviselt. Beneš személyes elkötelezettsége, hiperaktivitása, a négy külön békeszerződést előkészítő tárgyalásain tanúsított elszántsága, hogy a vesztesekre nézve

megalázó és megsemmisítő „versailles-i békerendszert” tető alá hozza, majd szerepe a Népszövetségben, továbbá a hasonló irányú törekvése, hogy a kisantant gazdasági és katonai rendszeréből kiszorítsa Ausztriát és Magyarországot, újból és újból meggyőzhette a szomszédokat, hogy az új állam mily kevésbé hajlandó a valódi jószomszédságra és békére. Beneš, aki hónapokat töltött külföldön diplomáciai úton és tárgyalásokon, többnyire nem tartotta szükségesnek, hogy akár csak elégséges szinten is tájékoztassa tevékenységéről a szomszédos államokat.

Beneš egész pályafutása alatt képtelen volt felfogni, hogy nem kizárólag a nagyhatalmak döntésein, avagy diktátumain múlik minden. Bármit tett, mindent alárendelt saját, gyakran elhibázott geopolitikai elképzeléseinek, miközben eszébe sem jutott, hogy Csehszlovákiának mint önálló régióknak a fejlődéséről valamiféle konzisztens képet mutasson fel. A háború utáni stratégiája teljes mértékben az Egyesült Államok részvétele nélkül paralizált Népszövetségre épült. Nem csoda, hogy ez a stratégia alig tizenhét év múltán, 1935-ben csődöt mondott.

Nagy-Britannia után Franciaország is feladta, hogy Közép-Európában fenntartsa a Németországgal szembeni hatalmi ellensúlyt, és egyaránt ugyanazt a fatális politikát választották, nevezetesen, hogy lecsillapítsák Hitler terjeszkedési vágyát. A kisantant szétesett. Kiderült, hogy Csehszlovákia csak a „szébb időkre” alkalmas fogalomként szolgált. Beneš kísérlete, hogy az eladdig védnöki Franciaország szerepét nyíltan átruházza a Szovjetunióra, már csak a kétségbeesett tanácsatlanság megnyilvánulása volt. Ebből a szempontból a müncheni egyezmény, valamint Csehszlovákia ezt követő első szétesése mindössze az 1920-as és 30-as évek európai kollektív biztonsági rendszere kidolgozatlanságának és végül nyílt feladásának volt a tragikus, ám teljes mértékben logikus következménye. Márpedig e biztonsági rendszer nélkül Csehszlovákiának semmi esélye nem volt a fennmaradásra. A müncheni egyezményt pusztán mint a „Nyugat árulását” emlegetni nem éppen pontos és nem is tisztességes. En-

nek ellenére Csehszlovákiának mint a „csehszlovák nemzetnek”, majd a második világháború után mint a „csehek és szlovákok” kiváltságos nemzetállamának a hamis képze a mai napig használatos. Végül az „elképzelt köztársaság” területén Németországgal egyetemben Lengyelország és Magyarország is osztozott 1938–39 folyamán – Szlovákiával bezárólag, ahol 1939 elején egyetlen olyan politikai párt sem akadt, amelyik a „csehszlovák nemzet” államának fenntartására óhajtott volna erőfeszítést tenni. A nagyhatalmak érdeklődése másfelé fordult, így a cseh környezetben okafogyottá vált a nemzet morális erejéről – és egyáltalán, a demokráciáról – beszélni. Alig néhány hét telt el München után, és a cseh politikai elit nagy része meg volt győződve arról, hogy a „cseh nemzet” fejlődése szempontjából a totalitárius vezér elve valójában előnyösebb.

Létezett-e az önálló Csehszlovákia alternatívája?

Az első világháború végén minden bizonyonnyal volt esély Közép-Európa föderalizációjára az egykori Osztrák–Magyar Monarchia területén akár nemzeti kantonok, akár az újonnan alakult államok szövetsége formájában. Maga Masaryk is fontolgatta a „svájci mintájú” decentralizált államszövetséget, gyenge belső határokkal és az államközösséget szolgáló regionális munkamegosztással, amelyben a hadsereg helyett polgári milíciákat állítanának fel, ami alkalmas lett volna a közép-európai etnikai viszonyok törekeny viszonyainak kezelésére. Alapvetően csak az utolsó fél évszázadban kibontakozó alkotmányos fejlődés pozitív vonalát kellett volna folytatni, amely egyébként pragmatikusan követte az amerikai alkotmányos republikánizmus modernizációs mintázatát. Figyelemre méltó, hogy a fennálló osztrák–magyar alkotmányos monarchia logikus és megbízhatóbb modernizációs változatát gyakorlatilag senki sem vette komolyan. Természetesen akadtak történészek, mint például Jozef Pekář, akik külön tekintettel a cseh példára figyelmeztettek az elhamarkodott nem-

zetállami törekvések veszélyeire, de még ezek a hangok is beleveszték a „háromszáz éves leigázottság” patetikus hajtogatásába.

Közép-Európában az újonnan alakult, nemzeti alapon meghatározott államok teljes mértékben igazolták a legerősebb félelmeket is. Az etnicitásnak az állampolgárság és a jogállam elvei fölé helyezése elkerülhetlenné teszi a határ- és területvitákat, valamint az etnikai konfliktusokat. Az etnikai kö-

zösségek pusztája összessége valamiféle közös nevező keresése nélkül azt eredményezi, hogy a kisebbségek bármilyen körülmények között veszélyeztetve vagy igazságtalanul képviseltnek érzik magukat. Mindezek nyomán elkerülhetlenné válnak a konfliktusok, és elindul a „megtisztítás” végeérhetetlen folyamata is. Az állam és a társadalom immár nem is állhat fenn az ellenség képzelet nélkül. A konfliktus bármilyen képzelt ellenséggel és a „nemzet” megtisztítása a söpredéktől, annak kártékony hatásától, a jogállamiság fölé rendelt, etnikai ethosszal telített állam ideológiájává vált. Közép-Európában már maga az „egy etnikum, egy állam” fo-

galmának az elfogadása a később győzelemre jutó totalitárius ideológia kezdetét jelentette; tudniillik mihelyt elfogadták az etnikai tisztogatást mint igazolható elvet a „munkahelyi nyugalom” vagy akár a „történelmi igazságosság” jegyében, önálló elvből évtizedekre az államépítés eszköztárának részévé vált, és végül már nem is az ideológiát és ennek indokolását, hanem immár pusztán magát a tisztogatás folyamatát volt hivatott szolgálni.

Nem egyszerűen Csehszlovákia 1938–39-es széteséséről van szó: ne feledkezzünk meg a csehszlovákiai zsidóság, pontosabban a München utáni cseh és szlovák zsidó honfitársak megmentésével kapcsolatban tapasztalt vonakodásról, a csehországi németiség genocid formákat öltő elűzéséről, a Szudéta-határvidék mérnöki pontossággal végrehajtott etnikai betelepítéséről, és felidézhetjük az 1945 utáni szavazatvásárlásokat, a demokrácia hiányát és a cenzúrát a Harmadik Köztársaság egész ideje alatt, több száz ember kivégzését és ezrek kilakoltatását, amivel felkészítették a társadalmat az osztálygyűlölet felszítására, a kommunista tisztogatások antiszemitizmusára, az 50-es évek pereire. Hasonlóképpen írhatjuk le a 40-es és a 60-as évekbeli lengyelországi antiszemita kampányokat, Csehszlovákia és Jugoszlávia szét hullását, s végeredményben a magyar miniszterelnök, Orbán Viktor irredentizmusának gyökereit a lengyel–magyar határ megújításának ábrándjával, avagy a második legerősebb magyarországi párt, a Jobbik propagandáját, amely száz évvel az első világháború után – tekintet nélkül az időközben újradefiniált nemzetközi jogra és az európai határok megváltoztathatatlansága végett megkötött szerződésekre – nyíltan is az önálló Szlovákia felszámolását követeli.

A csehszlovák politika kudarca és reménye

Csehszlovák politika mint az új állam belpolitikája valójában soha nem létezett, mivel ez is a cseh politikai elit politikája volt, amely azt sajátjának tekintette attól a pillanattól, mihelyt a „kitalált állam” a nagyhatalmak

segítségével és Bécs megalázása révén váratlanul óriási területi nyereségeket tudhatott magáénak. Az európai perspektívában gondolkodó Tomáš Garrigue Masaryk úgy álmodta, és azt remélte, hogy ötven év békés fejlődés elegendő lesz a közös állam valóban demokratikus és nem nemzeti politikájának megvalósítására, ugyanakkor nem hunyt szemet a kőkemény valóság fölött. 1919 októberében így fogalmazott Vavro Šrobárnak írt levelében: „A mi Szlovákiánk nem hagy nyugodtan aludni. A csehek és szlovákok mégiscsak oly idegenek...”

Az igazság az, hogy a cseh nemzeti program kimerült Ausztria megszűnésének, illetve a nemzet formailag önálló államának megalapítása pillanatában. Így Csehszlovákia a cseh nemzeti program és identitás kulcselemévé vált. Pontosán ezért a cseh társadalom, illetve képviselője soha nem is tudta megérteni a szlovák, a német vagy a magyar kisebbség aspirációit, akik nem azonosulhattak ezzel az állammal addig, amíg nem érezhették magukat valóban és otthonosan, ám elsősorban egyenjogú államalkotó polgárként elfogadottnak. Minderre azonban soha nem került sor.

A Csehszlovákia és a szomszédos országok közötti feszültségben a németek, a magyarok és a lengyelek két malomkő, tudniillik új hazájuk és a határon túl élő nemzeti többség közé kerültek. A szlovák társadalom más alakot öltött. Történelmében először szakadt el a Magyar Királyságtól, az új államban viszont rendkívül gyors modernizáción, valóban csodálatra méltó fejlődésen ment át az iskolázottság és a művelődés terén. Az új államalkotó identitás elfogadása – ami Csehszlovákia mint egy politikai nemzet elfogadását is jelentette – az ország leghatékonyabb és legszervezettebb politikai erejébe, az ultrakonzervatív katolikus klérus rendkívül erős pozíciójába és befolyásába ütközött. Noha az önálló államiságot elégedettséggel, ugyanakkor Csehszlovákia politikai eszméjét mint valami cseh ateista agressziót fogadták, amellyel szemben nyíltan fel kell lépni. Ezért is kerestek támogatást előbb Rómában, majd utóbb, logikus módon, a hitleri Németországnál.

A szlovák politikai népi mozgalomnak („*politické ľud'áctví*”) nem volt pozitív alternatívája sem Csehszlovákiával, sem a demokratikus renddel szemben. Így sodródott egyre szélsőségesebb ellenzéki pozícióba, és elkerülhetetlenül csúszott a fasizmus, illetve a Lengyelország és a Szovjetunió elleni háborús részvétel felé, és végül addig, hogy zsidók tízezreit barbár és keresztényidegen módon adják el, hogy a náci haláltáborokba küldjék őket. Hasonlóan extrém, irracionális és csehellenes motivációval bírt az a szélsőséges szlovák fasizmusra adott reakció is, amelynek jegyében a Kommunisták Pártban a Gustáv Husák körül csoportosulók kezdeményezték Szlovákia csatlakozását – a Szovjetunióhoz. A bárminemű erkölcstelen és fasiszta, ám mégis önálló államiság ígérete a háború után mintegy lekerült a napirendről, ám megmaradt a szlovák politika mintegy vezérmotívumaként egészen Csehszlovákia 1992-ben bekövetkezett végleges szétzúzásáig, illetve önmegsemmisítéséig.

Csehszlovákia képtelen volt fennmaradni mint nemzeteinek pusztá összessége. Még ha az első világháború végén megfogant is az álom arról, hogy több nemzet együtt élhet egy közös demokratikus térben, a második világháború végén a hasonló gondolatok képviselőit egyenesen az állam ellenségének tekintették. A csehszlovákiai németek „*kilikvidálása*”, amelyet Edvard Beneš nyíltan hirdetett, már régen előkészített és a hadsereg által aprólékosan végrehajtott etnikai tisztogatás volt. Hasonló művelet terve létezett a szlovákiai magyarság vonatkozásában is, ám ennek kivitelezését a Szovjetunió parancsára le kellett állítani. Kárpátalja erőszakos elszakítását és a Szovjetunióhoz csatolását a cseh kormány tagjai még csak nem is tárgyalták. 1945-ben Csehszlovákia már egy pusztán két nemzetből álló, proto-totalitárius vazallus állam státuszát öltötte, amelyben az állampolgári jog úgy olvadt el, mint a tavaszi hó.

Noha – amint hangsúlyozták – az állampolgári és egyéni jogoknak Csehszlovákia fennállásának kezdetétől alapvető értéknek kellett volna lennie, ez soha nem épült be a nemzeti elvek közé. A kommunista rendszer évti-

zedei után, amely a viszonyok problémamentességét és a problémák nemlétét színlelte, az emberek többsége valójában már nem is foglalkozott mindezzel. Csehszlovákia háború utáni történetének bizonyára legdemokratikusabb és legnyitottabb gondolkodói környezetében – a 70-es és a 80-as évek totalitarizmussal szembe fordított disszidens köreiben – sem merült fel. Az emberi és polgári jogok ethoszában a nemzeti identitás kérdései megoldatlanok maradtak, a nemzeti viszonyokat, tévesen, már régen meghaladottnak, illetve nemlétezőnek tekintették. S noha a Charta '77 kiadta a szlovákiai magyar kisebbség helyzetéről szóló közismert jelentését, soha nem érezte szükségét, hogy a szlovák–cseh viszonyokat szemügyre vegye. A disszidens kör egyszerűen nem értette a „szlovák kérdést” – már csak azért sem, mert önmagát sem csehnek, hanem csehszlováknak tekintette. És ugyanez a vakfolt jellemezte az 1989 novembere utáni politika első generációját is.

A reményről

Ha hiba csúszik a tervbe már a megvalósítás kezdetén, annak azután bármilyen körülmények között visszavonhatatlan következményei lesznek. Csehszlovákia mint álom meglepően erős volt, és kétségkívül demokratizáló ethosszal bírt – ám mégsem elegendő mértékben ahhoz, hogy az adott rövid időkereten belül állampolgárai számára mint előnyösebbet, gazdagabbat és biztonságosabbat tudja elfogadtatni. Radikális demokráciát hirdettek, viszont abban a kérdésben, hogy az állampolgárság elvét a nemzeti elv fölé helyezték, mégsem voltak elég radikálisak. Több mint tíz éven át a demokrácia méltán csodált modellje volt az egyre brutálisabb és totalitarizálódó közép-európai nacionalizmusok környezetében. Ma már természetesen nincs értelme a történelem menetén, a Csehszlovák Köztársaság létrejöttén spekulálni. A nemzetállam republikánus eszméje maradéktalanul győzedelmeskedett, és csak kevesen teszik fel a kérdést, hogy vajon az alkotmányos monarchia legalábbis szimbolikus formájú megtartása 1918-ban nem lett

volna emberibb, demokratikusabb és igazságosabb megoldás mindenki számára. S vajon nem nyújtott volna-e nagyobb esélyt a béke megőrzésére?

A 18. század közepén Selmezbánya fölött, a vulkanikus Scharfenberg éles csúcsán egy cseh származású jezsuita szerzetes, František Serafin Perger egy csodálatos kálváriát építtetett, három egymásra épülő templomot és tizenhét kisebb kápolnát a keresztúton. A hegyoldal azonban, amely a táj fölé magasodik, egy protestáns hitvallású család birtoka volt. A jezsuita szerzetes kezdetben nem óhajtott megmondani, mi célból készül megvásárolni a különben terméketlen földet. Végül azonban mégis kénytelen volt elárulni valós szándékát. Friedenlieben úr (azaz békeszerető, „*mír milujíci*” – milyen szépen hangzik a kifejezés cseh nyelven) válasza ma már a tájhoz tartozó legenda: „Ilyen célra bizony el nem adom. Inkább ajánlom a katolikus egyháznak, az egy igaz Isten tiszteletére és hűségünk zálogaként.” Elég volt kezdet adni rá.

A templomok és a kápolnák a megépítésük idején szobrokkal voltak díszítve, s minden jelenetet német, magyar és szlovák nyelven is megneveztek. A kálváriát vandálok semmisítették meg a kommunizmus és a poszt-kommunizmus idején. A barbárok legutóbb 2004-ben pusztítottak. Jelenleg a szobrokat és a táblaképeket múzeumban tárolják, az egész terület rekonstrukció alatt áll, a kiadásokat többnyire magánadakozásból fedezik. A kálvárián, amikor ott jártunk, szlovák, lengyel és német szavakat hallottunk, láttunk magyarországi motorosokat is. Amikor visszatértünk, egy kisportolt fiatalembert láttunk, rövid, terepszín nadrágban állt, izmos vádliján a fasiszta szlovák állam tetovált szimbólumai, amelyek fölött a háborús rablóvezér, Šaňo Macha a Hlinka-gárda uniformisában, mintegy a bandája előtt. Ecce homo. Friedenlieben úr a 18. században képes volt elfeledni a hitvallások különbözőségeit és elmentéit. Elsősorban ember volt – és csak azután protestáns. A csehszlovák álom talán elnyerte volna a tetszését.

PATÓ Attila fordítása